

Uwagi o podatku z 1183 roku w Królestwie Jerozolimskim

Historia podatków zna sytuacje przełomowe, w których w systemie podatkowym któregoś z państw pojawiają się rozwiązania nowe, dotąd niespotykane, stające się odtąd wzorcem dla twórców prawa podatkowego w innych państwach. Do takich historycznie zaistniałych sytuacji należą, przykładowo, wprowadzenie podatku dochodowego w Anglii w 1899 roku czy też wprowadzenie podatku od wartości dodanej we Francji w 1954 roku. Zastosowanie nowych rozwiązań z zakresu techniki podatkowej poprzedza zazwyczaj krystalizacja idei podatkowej, będącej z jednej strony odzwierciedleniem potrzeby dostosowania zasad opodatkowania do nowych warunków społeczno-gospodarczych, a z drugiej – współcześnie – rezultatem osiągnięć nauk takich, jak ekonomia, socjologia, nauka organizacji itp.

Identyfikacja momentów przełomu – czy też pojawienia się nowej jakości w systemie podatkowym – jest zajęciem równie atrakcyjnym, co i trudnym. Nowe rozwiązania w systemach podatkowych rzadko kiedy pojawiają się bowiem w czystej postaci. Ponadto poszukiwania historyczne, mające na celu poznanie relewantnych faktów, wiążą się ze standardowymi problemami kompletności i wiarygodności źródeł; problemem może też być kwestia operowania współczesnymi kategoriami pojęciowymi w odniesieniu do zjawisk, jakie miały miejsce przed konceptualizacją wspomnianych kategorii w procesie społecznego rozwoju.

Do takich momentów przełomowych w historii podatków zalicza się niekiedy wprowadzenie w Królestwie Jerozolimskim w 1183 roku powszechnego podatku od ludności. W tym czasie sytuacja w Królestwie Jerozolimskim była trudna. Trąd króla Baldwina IV ograniczał mu wyraźnie możliwość działania, baronowie byli skłóceni, a sytuacja dyplomatyczna – niepokojąca. Saladyn opanował Egipt i sprawował władzę nad Damaszkiem, a w 1183 roku przejął kontrolę nad Aleppo. Jednocześnie załamał się sojusz krzyżowców z Konstantynopolem, czego przyczyną była masakra łacinników w Konstantynopolu w 1182 roku.

Najbliższe lata przynieść miały wydarzenia niezwykle dramatyczne. Wiążą się one z druzgocącą klęską wojsk krzyżowców, jaką poniosły one w bitwie pod Rogami Hittinu w 1187 roku. Zginęło wówczas około tysiąca rycerzy z ogólnej liczby 1200, jacy brali udział w bitwie z wojskami Saladyna.

Ten ostatni zajął następnie wiele miasta Królestwa, a w październiku 1187 roku – Jerozolimę. Utrzymały się tylko trzy zamki w Królestwie i portowe miasto Tyr, bezskutecznie oblegane przez Saladyna w grudniu 1187 roku¹. Co najmniej kilkanaście tysięcy jeńców chrześcijańskich wykupiono za pieniądze pochodzące z depozytu pieniężnego, jaki zgromadził i powierzył angielski król Henryk II zakonowi rycerskiemu Ziemi Świętej. Te wydatki poniesiono z części depozytu posiadanego przez zakon szpitalników; druga część, przechowywana przez zakon templariuszy, zużyta została na wojsko, które wcześniej poniosło klęskę w bitwie pod Rogami Hittinu. Można dodać, że depozyt pieniężny Henryka II przechowywany przez zakony był konsekwencją zobowiązań, które Henryk podjął wobec Kościoła na podstawie porozumienia z Avranches po zabójstwie Tomasza Becketa².

W początkach roku 1183, a więc cztery lata wcześniej, niż miała miejsce znamienita w skutki bitwa pod Rogami Hittinu, Rada Królestwa Jerozolimskiego na posiedzeniu w Jerozolimie wydała dekret w sprawie podwyższenia wydatków obronnych, uchwalając jednocześnie podatek na ten cel³. Charakterystyczne, że dekret nie wspomina ani słowem o ewentualnej roli, jaką mógł odegrać w przygotowaniu tego dokumentu ówczesny król Baldwin IV Trędowaty. Nie był to pierwszy podatek na cele obrony Królestwa; kilka lat wcześniej, w 1177 roku także uchwalono podatek na ten cel. Szczegóły techniczno-konstrukcyjne tego wcześniejszego podatku nie są jednak bliżej znane.

Podatek z 1183 roku miał charakter powszechny i był płacony przez wszystkich niezależnie od płci, religii i pochodzenia. Obłożone nim zostały wszystkie klasztory, kościoły, baronowie, wasale, kupcy i rolnicy. Zdolność płatniczą mieszkańców poszczególnych miast i zamków ustalało czterech pochodzących z wyboru asesorów podatkowych, tworzących komisję; asesorzy byli także uprawnieni do poboru kwot należnego podatku od podatników.

Mieszczanie płacili podatek zarówno od przychodów, jak i od majątku. Podatek wynosił 1 besanta od każdych 100 besantów wartości majątku ruchomego oraz 2 besanty od każdych 100 besantów przychodu. W sytuacji gdy podstawa opodatkowania (w tym zakresie, w jakim była nią wartość majątku podatnika) nie przekraczała 100 besantów, podatnik obowiązany był zapłacić 1 besanta od gospodarstwa domowego.

Należy zauważyć, że takie rozwiązanie stwarzało realną groźbę powstania efektu opodatkowania regresywnego, charakteryzującego się relatywnie większym obciążeniem podatkowym najuboższych. Dekret jerozolimski zapobiegał jednak temu, stanowiąc, że jeśli kogoś nie będzie stać na zapłatę jednego besanta, to ma zapłacić pół, a nawet ćwierć besanta – w zależności od realnych możliwości zapłacenia⁴. Trzeba zaznaczyć, że taki system dostosowywania wysokości podatku do możliwości płatniczych był znany już wcześniej; opisuje go między innymi Księga z Pathmos (1073)⁵.

¹ Obszerny opis tamtych wydarzeń u S. Runcimana, *Dzieje wypraw krzyżowych*, t. II, Warszawa 1987, zwłaszcza s. 396 i n.

² Szerzej o tych sprawach H.E. Mayer, *Henry II and the Holy Land*, „The English Historical Review”, vol. 97, No 385 (October 1982), s. 721–739.

³ Tekst decyzji Rady zachował się w Kronice Wiliama, arcybiskupa Tyru – pełniącego w tym czasie funkcję kanclerza Królestwa. Zob. Wiliam of Tyre, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, xxii, s. 23, Recueil des Historiens des Croisades. Historiens Occidentaux, s. 1110–1112.

⁴ B.Z. Kedar, *The General Tax on 1183 in the Crusading Kingdom of Jerusalem: Innovation or Adaptation?*, „The English Historical Review”, vol. 89, No 351 (April 1974), s. 342.

⁵ Zob. G. Ostrogorsky, *Agrarian conditions in the Byzantine Empire in the Middle Ages*, [w:] *Cambridge Economic History of Europe*, red. M.M. Postan, Cambridge 1966, s. 232.

Kler i osoby należące do warstwy rycerskiej płaciły podatek tylko od swoich przychodów. Kościoły, zakony, baronowie i wasale winni byli płacić 2 besanty od każdego 100 besantów przychodu. Kupcy obowiązani byli płacić 1 besanta od każdego 100 besantów przychodu. Właściciele majątków ziemskich obowiązani byli dodatkowo do zapłaty 1 besanta od każdego gospodarstwa domowego znajdującego się na terenie ich posiadłości. Tę ostatnią płatność mogli oni jednak odzyskać, obciążając obowiązkiem jej zwrotu na swoją rzecz wieśniaków. Powinni byli przy tym brać pod uwagę sytuację majątkową poszczególnych osób. W tej części podatek z 1183 roku miał w określonej mierze cechę podatku repartycyjnego, a jednocześnie stawiał właścicieli ziemskich w pozycji przypominającej współcześnie pozycję płatnika podatku – podmiotu, który jest obowiązany do pobrania podatku od podatnika i do przekazania pobranej kwoty beneficjentowi podatku (zazwyczaj państwu).

Przyjęta jednostka miary podstawy opodatkowania – 100 besantów – nawiązywała do lokalnych zwyczajów i stosowana była wcześniej w innych daninach publicznych pobieranych w Królestwie Jerozolimskim⁶.

Historycy wypraw krzyżowych skłaniają się do tezy, że dekret z 1183 roku był ważnym wydarzeniem w historii podatków⁷. Był to bowiem – zdaniem wielu – pierwszy podatek powszechny, a jednocześnie pierwszy podatek, w wypadku którego podatnicy byli obowiązani samodzielnie oszacować wartość swojego majątku. Spotkać też można sugestię, że był to pierwszy w historii podatek od dochodów.

W późniejszej literaturze przedmiotu trafnie jednak dostrzeżono, że ponadprzeciętna uwaga, z jaką spotkał się podatek z 1183 roku, wynika w znacznej mierze z faktu, że zachował się pełny tekst dekretu Rady Królestwa⁸. Teza o przełomowym charakterze podatku z 1183 roku jako osiągnięciu ówczesnej techniki podatkowej została podana w wątpliwość przez B.Z. Kedara⁹. Wskazał on wiele rozwiązań systemowych, które zastosowano w podatkach wcześniejszych niż podatek z 1183 roku.

Idea powszechności opodatkowania widoczna jest już w podatku nałożonym przez cesarza Henryka V w roku 1125 (albo 1126), który to władca próbował uczynić przedmiotem opodatkowania „całe królestwo”¹⁰. Podobnie król Francji Ludwik VII, przygotowując się do swojej wyprawy krzyżowej, nałożył podatek „bez wyjątków ze względu na płeć, stan i pozycję”¹¹. Natomiast w roku 1166 wspomniany wyżej król francuski Ludwik VII i król angielski Henryk II nałożyli w swoich krajach powszechne podatki w celu wsparcia Królestwa krzyżowców. Wskazuje się też na inne przypadki powszechnego – przynaj-

⁶ Zob. *Accises de Jerusalem*, Tome H, *Accises de la cour des Bourgeois*, Paris 1843, za: R. Falkner, *Taxes on the Kingdom of Jerusalem 19–23*, [w:] *Statistical Documents of the Middle Ages, Translations and Reprints from the Original Sources of European History*, vol. 3:2, Philadelphia, University of Pennsylvania (b.d).

⁷ Zob. między innymi J.L. LaMonte, *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem, 1100–1291* (Monographs of the Mediaeval Academy of America, No. 4), Cambridge 1932, s. 180–182; A.A. Beugnot, *Mésur le regimedes terres dans les principautés fondées en Syrie par les Francs à la suite des croisades*, Bibliothèque de l’Ecole des Chartes XV, (1854), s. 427; J. Prawer, *Histoire de royaume latin de Jerusalem*, Paris 1969–1970, s. 617.

⁸ Tak H.E. Mayer, *Henry II of England and the Holy Land*, s. 729.

⁹ Zob. B.Z. Kedar, *The General Tax on 1183 in the Crusading Kingdom of Jerusalem: Innovation or Adaptation?*, „The English Historical Review”, vol. 89, No 351 (April 1974), s. 339 i n.

¹⁰ Zob. też O. Freising, *Chronica sive historia de duabus civitatibus*, red. A. Hoffmeister, MGH. *Scriptores in usum scholarum*, Hannover–Leipzig 1912, s. 332, za: B.Z. Kedar, dz. cyt., s. 340.

¹¹ R. de Diceto, *Opera Historica*, red. W. Stubbs, Rolls Series 1876, s. 256–257, za: B.Z. Kedar, dz. cyt., s. 340.

mniej w deklaracjach – opodatkowania, na przykład w podatku z 866 roku nałożonym przez króla Francji Karola Łysego w celu zgromadzenia środków na wykup terytoriów z rąk najeźdźców (Wikingów)¹² czy też w pobieranym w Anglii do czasów Wilhelma Zdobywcy danegeldzie¹³.

To właśnie dekret Henryka II, ogłoszony w Le Mans 10 maja 1166 roku, uważany jest za pierwszy znany w historii akt wprowadzający w życie podatek powszechny¹⁴. Nie zachował się niestety dekret Ludwika VII; istnieją poważne przesłanki ku temu, by sądzić, że kształt podatków w obu królestwach był zbliżony.

B.Z. Kedar kwestionuje też pogląd, jakoby w podatku z 1183 roku znalazła po raz pierwszy zastosowanie wspomniana już instytucja szacowania podstawy opodatkowania przez samego podatnika. W istocie rzeczy, jego zdaniem, podstawa opodatkowania szacowana była przez czterech doświadczonych i godnych zaufania mężów, wybieranych w tym celu w każdym mieście i tworzących komisję taksatorów. Jedynie ci, którzy kwestionowali decyzje komisji taksatorów, zobowiązani byli do przedstawienia – pod przysięgą – rezultatów własnego szacunku¹⁵.

Tymczasem już dekret Henryka II z Le Mans przewidywał obowiązek oszacowania przez podatnika – pod przysięgą – majątku podlegającego opodatkowaniu i zapłaty podatku odpowiednio do ujawnionej w tej sposób podstawy opodatkowania¹⁶. Współcześnie odpowiada to wzorcowi poboru podatku opartemu na metodzie samoobliczania (to jest obliczania kwoty podatku przez samego podatnika). Znane też są inne, wcześniejsze – to jest sprzed 1183 roku – przypadki szacowania majątku dla celów podatkowych¹⁷. To samo można powiedzieć o szacowaniu wartości majątku przez komisje podatkowe, o czym stanowił już Domesday Inquest¹⁸.

Podsumowując, przyznać można rację B.Z. Kedarowi, że podatek z 1183 roku w Ziemi Świętej nie był konstrukcją przełomową, mogącą być wzorcem dla kolejnych, nakładanych później podatków. Można natomiast powiedzieć, że był to podatek jak na tamte czasy nowoczesny, uwzględniający wszelkie osiągnięcia „zachodniej” myśli podatkowej, którego powszechność z jednej strony i możliwość względnie elastycznego kształtowania obciążenia podatkowego z drugiej jest bezsprzecznie godna uwagi. Trafne przy tym wydaje się spostrzeżenie, że podatki z 1166 i z 1183 roku, a także późniejsze podatki nałożone w Anglii w latach 1185 oraz 1188¹⁹ były wyrazem rozwoju myśli podatkowej, a doświadczenia zdobywane przy poborze każdego podatku nałożonego wcześniej były wykorzystywane przy podatku kolejnym²⁰.

Niejasne jest stwierdzenie B.Z. Kedara, który rozstrzyga o pierwszeństwie podatku Henryka II z 1166 roku, nałożonego dekretem z Le Mans, wobec podatku z 1183 roku, gdy

¹² E. Joranson, *The Danegeld in France*, University of Chicago Dissertation 1923, s. 72.

¹³ Tamże, s. 14 i przytoczona tam literatura.

¹⁴ Gervase of Canterbury, *Opera Historia*, red. W. Stubbs, Rolls Series 1879–1880, za: B.Z. Kedar, dz. cyt., s. 340.

¹⁵ William of Tyre, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, dz. cyt., s. 1111.

¹⁶ Gervase of Canterbury, *Opera Historia*, dz. cyt., s. 199, za: B.Z. Kedar, dz. cyt., s. 341.

¹⁷ Przypadki takie opisuje W. Stubbs, *The Constitutional History of England*, London 1891, s. 627.

¹⁸ Zob. B.Z. Kedar, dz. cyt., s. 341.

¹⁹ Tekst dekretu Henryka II, wprowadzającego podatek na sfinansowanie trzeciej wyprawy krzyżowej, nazywany „dziesięciną Saladyna”; zob. *Selected Charters of English Constitutional History*, red. W. Stubbs, Oxford 1913, s. 387–388.

²⁰ F.A. Cazel, *The Tax of 1185 in Aid of the Holy Land*, „Speculum”, vol. 30, No 3 (July 1955), s. 392.

chodzi o zbudowanie konstrukcji prawnej opodatkowania dochodu. W dekrete Henryka II mowa była o stawkach stosowanych odpowiednio *de redditibus*²¹. Oznacza to – zdaniem Kedara – że kolebką podatku dochodowego (*income tax*) nie była Ziemia Święta...

Wydaje się, że twierdzeń tych nie można rozumieć dosłownie, a wspomniany autor w istocie antycypuje fakt, iż opodatkowanie przychodów i techniki ustalania ich wysokości umożliwiły wiele wieków później zbudowanie podatku dochodowego, który w części wykorzystuje wypracowane wcześniej techniki ustalania przychodów.

W obu wymienionych przez B.Z. Kedara wypadkach, to jest w podatkach z 1166 i 1183 roku opodatkowaniu podlegały, obok majątku, przychody podatników (a nie dochody). Łączenie w jednej konstrukcji prawnej opodatkowania przychodów i majątku znajduje swoje reminiscencje i w czasach dzisiejszych, tyle że w podatkach łączących opodatkowanie dochodu i majątku²².

Opodatkowanie dochodów (rozumianych jako różnica między przychodami i kosztami ich uzyskania) w XII wieku nie wchodziło jednak w grę z powodów oczywistych – nie było wówczas znane pojęcie dochodu. Nie było też podstaw gospodarczych do jego kryształizacji. Znakomita część produktu krajowego (globalnej wartości dodanej) pochodziła z rolnictwa. W określonej mierze gospodarka rolna miała charakter gospodarki naturalnej, co oznaczało, że koszty siły roboczej nie „ujawniały się” poza samym gospodarstwem. Uchwytym parametrem gospodarczym były natomiast przychody, jakie osiągał właściciel ziemski. Mogły one pochodzić bądź to ze sprzedaży płodów rolnych z jego posiadłości, bądź to z czynszów dzierżawnych od rolników bezpośrednio pracujących na roli. W tym ostatnim wypadku koszty uzyskania przychodu – nawet i obecnie – praktycznie nie występują bądź nie są znaczące.

Można w związku z tym uznać, że mające miejsce w tamtych czasach opodatkowanie przychodów prowadziło do skutków w określonej mierze zbieżnych z tymi, jakie powstałyby przy zastosowaniu podatku dochodowego. Ten jednak – jako konstrukcja prawna – był wówczas jeszcze nie do pomyslenia.

SUMMARY

Comments on the tax in the Kingdom of Jerusalem in 1183

The article presents the main assumptions of the tax introduced by the decree of the Council of the Kingdom of Jerusalem. The introduction of the tax was caused by the weakening military and political position of the crusader state facing Saladin's growing dominance. The tax was of common character: it was paid by everybody independent of the sex, religion, or provenance. The townspeople paid the tax levied from both the income and property, while the clergy and knights only from the income. The decree also provided for the flexible charge depending of the taxpayers' wealth. Although the tax of 1183 was probably not the first construction of this type in history, it was modern and it fully built upon the developments of the fiscal thought of the time.

²¹ Gervase of Canterbury, *Opera Historia*, dz. cyt., s. 198, za: B.Z. Kedar, dz. cyt., s. 341.

²² Zob. B. Brzeziński, Z. Wiśniewski, *O podatku dochodowym w Szwecji*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, *Ekonomia VII*, Toruń 1979, s. 9 i n.